

TEŞVİK-İ SANAYİ KANUN-I MUVAKKATI, 1913

A. Gündüz Ökçün

Giriş

Bu *Dergi*'de yayınlanan bir yazıda, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Hükümetinin imalat sanayiini teşvik amacıyla izlediği politikanın ana çizgilerini vermeğe çalışmıştım. (1) Bu yazıda ise, İkinci Meşrutiyeti izleyen yıllarda, Osmanlı Hükümeti tarafından sanayii teşvik amacıyla hazırlanan iki Kanun Tasarısını ve 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatını inceleyecek ve böylece İkinci Meşrutiyet döneminde izlenen sanayii teşvik politikasının ana çizgilerini saptamağa çalışacağım.

İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda, Osmanlı Hükümeti iktisadi kalkınmada sanayileşmenin taşıdığı önemi kavramış görünmektedir. Gerçekten, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından hazırlanan «Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun lâyihası»nın gerekçesinde, sanayileşmenin önemi belirtilmekte ve Avrupa sanayileri ile rekabet edebilmesi için, Osmanlı sanayiine bazı ayrıcalık ve bağışıklıkların tanınması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Gerekçenin bu konuya ilişkin bölümü şöyledir:

«Her memleketin servet ve saadeti ticaret ve ziraat ve sanayiinin derece-i terakkisi ile mütenasib olması tabii olup, anasır-ı salise-i mezkurece ve alel husus sanayice ileri giden hükümetler kuvvet ve satvet-i milliyece teali edegelmişlerdir. Bunun için milel-i garbiyye yalnız servet-i umumiyelerinin tezayidine değil, beka ve mevcudiyetlerinin dahi teminine hizmet için memleketleri sanayiinin terakkiyat ve ihtiraat-ı fenniyye ile yevm-en fe-yevma tekâmül ve terakkisi hususunu gaye-i amâl ittihaz ile erbab-ı sanayiye bir çok teşvikat icra ve müsaadat ve teshilat bahş ve iraesinden hali

1. Ökçün, «XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri,» XXVII SBF (Mart 1972), No. 1, s. 135—166.

kalmamışlardır.

Memalik-i Osmaniyyenin Avrupa Hükûmatı derecesinde ileri gidememesinin esbabını esbab-ı saire ile beraber sanayiinin fıkdanında ve bu sebeple her hususta Avrupa sanayii ve mamulatına arz-ı ihtiyaç ve iftikâr etmesinde aramak icap eder.

Memleketimizde Meşrutiyet'in tesisini müteakip servet-i umumiyyenin tezayidi ve binaberin ümran ve saadet ve refah ve mükennetin temin-i istihzarı için lüzum ve ehemmiyeti muhtac-ı arz ve izah olmayan sanayinin terakkisine mesai-i cedide sarfı lâzımeden bulunmuştur.

Bu maksadı temin için ise, erbab-ı sanayiye Avrupa mamulat ve masnuatına karşı rekabetle idame-i mevcudiyet ve terakkilerini teminen, bazı müsaadat ve muafiyat itası derece-i vücupta görülmüştür.» (2)

İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda, sanayii teşvik amacıyla, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından iki kanun tasarısı hazırlanmıştır. (3) Birinci Tasarının 1909 yılı içinde kaleme alındığını sanıyorum. Bu Tasarı Bab-ı Ali'ye sunulmuş; Bab-ı Ali'ce Şuray-ı Devlet'e havale edilen Tasarı üzerinde Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi ve Genel Kurulunda bazı değişiklikler yapılmıştır. 1910 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti bu Tasarıyı yeniden incelemiş ve gerekli değişiklikleri yaparak yeni bir Tasarı oluşturmuştur. Bu ikinci Tasarının tarihi 10 Şubat 1325 (22 Şubat 1910) dur. 1913 yılında ise, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı (4) adı altında geçici bir kanun çıkarılmıştır.

Bu yazıda 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'nın getirdiği hükümler incelenecektir. Bu arada, 1909 ve 1910 yıllarında hazırlanmış olan Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lâyhalarının hükümleri ile gerekli karşılaştırmalar yapılacak ve Tasarı hükümlerinin gerekçeleri açıklanarak sanayii teşvik politikasının ana çizgileri ortaya çıkarılacaktır.

1. SANAYİİ TEŞVİK TEDBİRLERİNDEN YARARLANMA ŞARTLARI

A. Teşvik Tedbirlerinden Genel Olarak Yararlanacak Fabrikalar

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı teşvik tedbirlerinden kural olarak *fabrikaların* yararlanacaklarını öngörmüştür.

Muvakkat Kanunda *fabrika*'nın genel bir tanımı yapılmamıştır. 1909

2. Ticaret ve Nafia Nezareti, **Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lâyhası** ile Esbab-ı Mucibesi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1325.

3. Bk. dipnotu 2.

4. **Takvim-i Vekayi**, (12 Kânun-ı evvel 1329), No. 1678, **Düstur**, II, 6, 108.

Ayrıca, bk. aşağıda s. 38.

tarihli Tasarıda fabrika tanımına yer verilmişse de, bu tanım «bil'umum fabrikalar hakkında ayrıca bir kanun der dest-i tanzim olduğu için, işbu Layiha fabrikalara dair olmayıp...sanayinin teşviki maksadı ile bazı şerait dairesinde fabrikalara muafiyat ve müsaadat itasına dair bulunduğu» (5) gerekçesi ile ikinci Tasarıya alınmamıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunı Muvakkatı muhtemelen bu gerekçe ile genel bir tanım yapmaksızın, teşvik tedbirlerinden yararlanacak fabrikaların niteliklerini vermekle yetinmiştir.

Muvakkat Kanunun birinci maddesine göre, fabrikaların Kanunda öngörülen teşvik tedbirlerinden yararlanabilmeleri için, aşağıdaki nitelikleri taşımaları gerekir:

- (1) Özel nizamnamesi uyarınca kurulmuş olmak;
- (2) Doğal hammaddelerin veya yarı mamul maddelerin «heyet-i asliyelerini» bir başka şekle değiştirmek;
- (3) En az beş beygirlik muharrik güç ile işlemek;
- (4) Müstemilâtı ile birlikte, binalar ve araç ve gereçleri (alât ve edevatı) en az bin lira değerinde olmak;
- (5) Bir yıl içinde yedi yüz elli işgünü tutarında işçi çalıştırmak.

1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da, teşvik tedbirlerinden yararlanabilmek için, fabrikaların belirli niteliklere sahip olmaları şart koşulmuştur. 1909 tarihli Tasarının ikinci maddesinde, Tasarıda sözü edilen bağışıklıklardan yararlanabilmek için, fabrikaların bina, araç ve gereçlerinin en az iki bin Osmanlı Lirası değerinde olmaları veya günde en az yirmi beş işçi çalıştırmaları gerektiği öngörülmüştür. Ayrıca bu Tasarıda, fabrikaların kanun, nizam ve talimatlar uyarınca alınacak bir ruhsatla kurulmaları da şart koşulmuştur. Bu Tasarının gerekçesinde, teşvik tedbirlerinden yararlanacak fabrikalarda bu niteliklerin aranması ile, «sanayinin medar-ı tekemmülü olan *kebir fabrikaların tekessürü* esbabı temin kılınmıştır» (6) denilmektedir.

Görülüyor ki, 1909 ve 1910 tarihlerinde kaleme alınan Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lâyhalarında sanayileşmek için büyük fabrikaların çoğalması gereği üzerinde durulmuş ve ancak bu tür fabrikaların teşvik tedbirlerinden yararlanabilecekleri kabul edilmiştir. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunı Muvakkatı da aynı esası benimsemiştir. Gerçekten, Muvakkat Kanunun birinci maddesinde teşvik tedbirlerinden yararlanacak fabrikalarda aranacağı belirtilen niteliklerden üçü (en az beş beygirlik muharrik güç ile işlemek; müstemilâtı ile birlikte binaları ve araç ve gereçleri en az bin Osmanlı Lirası değerinde olmak ve bir yıl içinde yedi yüz elli işgünü tutarında işçi çalıştırmak) Osmanlı ülkesinde inorganik enerjiye dayanan «büyük fabrikalar» olarak tanımlanmıştır.

5. Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lâyhası, s. 6—7.

6. Ibid., s. 7.

rika»ların çoğalmasını sağlama amacını gütmektedir.

B. «Büyük Fabrika» Niteliğini Taşımayan Sınai Kuruluşlar

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, birinci maddede sayılan nitelikleri taşımayan sınai kuruluşların, ancak sınırlı olarak, belirli bağışıklık ve ayrıcalıklardan yararlanabileceklerini kabul etmiştir. Bu tür sınai kuruluşlar, «büyük fabrika» niteliğini taşımamalarına rağmen, Muvakkat Kanuna göre, ancak bir kaç bağışıklıktan yararlanabilirler. Kanun, ayrıca, halı tezgâhları ile «münhasıran el ile halı, mensucat ve dantela nesc ve imal» eden «işçilerin» de bazı bağışıklıklardan yararlanabileceklerini kabul etmiştir. Söz konusu ayrıcalık ve bağışıklıklar aşağıda ayrıca ele alınacaktır. (7)

C. İmtiyazlı Şirketlerin Durumu

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, akdettikleri mukavele ve şartnamelerle Osmanlı Hükümetinden imtiyaz (ayrıcalık) alan şirketlerin Kanunda sayılan bağışıklıklardan yararlanamayacaklarını öngörmüştür (Madde 23). Çok büyük bir çoğunlukla yabancı sermaye tarafından kurulmuş olan bu tür imtiyazlı şirketler, mukavele ve şartnamelerinde yer alan ayrıcalık ve bağışıklıklardan zaten yararlanmaktadırlar. Bu şirketler, genellikle, demiryolu, karavolu, nehir ve sehir (tramvay, otobüs ve omnibüs) ulaşımı, madencilik, elektrik, havagazi ve su dağılımı, liman işletmesi ve benzeri alanlarda kurulmuşlardır. (8) Dolayısıyla özel olarak belirli ayrıcalık ve bağışıklıklardan zaten yararlanan ve «doğal hammaddelerin veya yarı mamul maddelerin hebet-i asliyelerini bir başka şekle değiştiren fabrika» niteliğini genellikle taşımayan bu şirketler Muvakkat Kanununun kapsamı dışındadır.

D. Yabancıların Durumu

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, ilk şekli ile (Madde 6), yabancı gerçek kişilerin belirli şartlarla Kanunda yazılı teşvik tedbirlerinden Osman- tebaası ile aynı ölçüde yararlanabileceklerini öngörmüştür. Muvakkat Kanunun yabancı gerçek kişiler için özel olarak aradığı şartlar şunlardır:

- (1) Osmanlı ülkesinde yabancıların emlake tasarruflarına ilişkin 1284 (1867) tarihli Kanuna ek Protokolü (9) kabul eden devletler.

7. Bk. aşağıda s. 35.

8. Bu tür imtiyazlı şirketlerin sözleşmeleri ve şartnameleri için bk. *İmtiyazat ve Mukavelat*, c. 1—3, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1302 ve *Mecmua-i Mukavelat*, c. 4—7. Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyye, 131 (c. 6—7, 1315), Madenler, taş ocakları, ticari, zirai, sınai işlerle sarraflık dışında kalan işlerde verilen imtiyazlarda tanınan bağışıklıklar için bk. Menafi-i Umumiyyeye müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun, *Düstur*, II, 2, 326.

9. Protokol için bk. Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi*, 2 nci baskı, İstanbul 1963 s. 70—71.

tebaası olmak;

- (2) Halen yürürlükte bulunan ve ileride çıkarılacak olan kanun ve nizamla uygun hareket etmek;
- (3) Muvakkat Kanunda öngörülen vergi ve resimlerden başka «tebaa kâlif-i emiriyye ve belediyyeye tabi olmak.»

Sanayinin Terakkisi Hakkında 1909 tarihli Kanun Tasarısı yabancıların sanayii teşvik tedbirlerinden yararlanamayacaklarını öngörüyordu. Bu Tasarının 7 nci maddesi şöyle idi:

«İşbu Kanunda münderiç müsaadat ve muafiyattan istifade edilebilmesi için tebaay-ı Osmaniyye tarafından tesis edilecek olan fabrikaların hehalde tebaay-ı Osmaniyyenin taht-ı tasarrufunda kalması ile meşrut olup şayet fabrikalar tebaay-ı ecnebiyye tasarrufuna geçtiği takdirde muafiyat ve müsaadat-ı mebhüs-ün anhadan istifade edilemeyecektir.»

1910 tarihli Tasarıda bu hüküm kaldırılmış ve yabancıların belirli şartlarla teşvik tedbirlerinden yararlanabilecekleri öngörülmüştür. Bu Tasarının 4 üncü maddesi şöyledir:

«Tebaay-ı ecnebiyyeden bulunan fabrika sahipleri fabrikalara ve tevabii ve müştemilâtına ve mamûlatına müteallik kavanin ve nizama-ı haliyye ve müstakbeleye ve tekalif-i emiriyye ve belediyyeye tebaay-ı Osmaniyye misillü tabi bulunacaklarını mübeyyin ve mensup oldukları Sefaretten musaddak bir taahhütname itasına mecburdurlar.»

Maddenin bu biçimde kaleme alınışı Kapitülasyonlar nedeniyle Gerçekten, 1910 tarihli Tasarı, bir yandan sanayileşmede yabancı sermayenin önemini kabul etmekte, öte yandan fabrika sahibi yabancıların Kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı tebaasından daha çok ayrıcalığa sahip olmalarını önlemeğe çalışmaktadır. Bu çaba Tasarının gerekçesinde açık bir biçimde ifade edilmiştir:

«Eski Lâyihanın 7 nci maddesi mantukunca muafiyat ve müsaadat sı tebaay-ı Osmaniyyeye hasredilmiş ise de, memleketimizde sanayinin fıkdarına ve terakkiyat-ı sınıaiyyenin mertebesi kemale vusulüne değin ecnebi sermayedarları ile fabrika amillerine ihtiyacımızın bedahatine ve ecnebi haric-i müsaadat bırakılacak olur ise, maksud olan fevaid ve terakkiyat tekemmülâtın husul pezir olmaması erbabının taht-ı tasdikinde bulunduğu mebni Lâyihaya ecnebi sermayenin memleketimize vüruduna mani ahkârderci tecviz edilmeyerek hükmü ecnebilere de teşmil edilmiştir. Mahaza ecnebilerin dahi bu vesileden bil istifade bir takım fazla müddeiyata kıyam e memeleri için fabrika ve müştemilat ve mamûlatından dolayı kavanin ve nizamat-ı haliyye ve müstakbeleye ve tebaay-ı Osmaniyye misillü tekalif-i emiriyye ve belediyyeye tabi bulduklarının taht-ı temine alınması zırında yedlerinden bir kıt'a taahhütname alınması ve bunun, bilahare canib

sefaretten hedef-i itiraz olmaması için, mensub olduğu sefaretten tasdik ettirilmesi lüzumunu mübeyyin işbu maddenin tertibi lâbid görülmüştür.» (10)

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının yabancıların da teşvik tedbirlerinden yararlanabileceklerini, bu gerekçede ileri sürülen düşüncelerle, kabul ettiği söylenebilir. Muvakkat Kanununun 6 ncı maddesinde yer alan şartlardan ikisi, 1910 tarihli Tasarıdan aynen alınmıştır. Yabancı fabrika sahiplerinden aranacak taahhütname konusunda, Muvakkat Kanun ile Tasarı arasında görünürde bir fark bulunmaktadır. Muvakkat Kanun bu taahhütnameyi aramamış; ancak, yabancıların taşınmaz mal edinmelerine ilişkin 1284 (1867) tarihli Kanuna ek Protokol'e atıfta bulunmak suretiyle, fabrika sahibi yabancıların bu konuda Kapitülasyon hükümlerinden yararlanamayacaklarını öngörmüştür.

Muvakkat Kanununun 6 ncı maddesi hükmü uzun ömürlü olmamıştır. Birinci Dünya Savaşının ilk aylarında, Osmanlı Hükümetinin Kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırması üzerine, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının 6 ncı maddesi de değiştirilmiştir. (11) (26 Mart 1915). Maddenin yeni şekline göre, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile «bahşedilen müsaadat ve muafiyat münhasıran tebaay-ı Osmaniyye ile Osmanlı anonim şirketlerine mahsustur.» Maddede, ayrıca, o tarihe kadar eski 6 ncı madde uyarınca yabancılara tanınmış olan bağışıklıkların saklı tutulacağı, ancak bu bağışıklıklardan yararlanan fabrikaların bir başka yabancı gerçek kişiye ya da şirkete ferağ ve intikali halinde, söz konusu bağışıklıkların ortadan kalkacağı öngörülmüştür.

II. SANAYİİ TEŞVİK TEDBİRLERİNİN NİTELİĞİ VE KAPSAMI

A. Genel Olarak Fabrikalar İçin Öngörülen Teşvik Tedbirleri

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının 7 nci maddesi, birinci maddede belirtilen nitelikleri taşıyan fabrikaların aşağıdaki teşvik tedbirlerinden yararlanacaklarını öngörmüştür :

1. Fabrikalara Gerekli Arazinin Verilmesi

a. Boş Miri Arazinin Parasız Verilmesi

Muvakkat Kanununun 7 nci maddesinin birinci fıkrasına göre, fabrika ve müstemilâtının kurulacağı ve genişletileceği arazi boş miri arazi ise, bu arazi, herhangi bir kanuni sakınca bulunmamak kaydı ile, fabrika sahibine Devlet tarafından parasız olarak terkedilir ve ilgiliye tasarruf senedi verilir. Ancak, parasız olarak verilecek arazi beş dönümden çok olamaz.

10. Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lâyihası, s. 9—10.

11. Düstur, II, 7, 535.

1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da benzer bir hükmün bulunduğu görülmektedir. Yalnız bu Tasarılar Devlet tarafından parasız olarak verilecek arazinin bir ilâ elli dönüm arasında olabileceği kabul edilmiştir. Muvakkat Kanun yukarı sınır olarak elli dönümü aşırı bulmuş ve Devlet tarafından parasız olarak verilecek boş miri arazinin beş dönümden çok olmayacağını öngörmüştür.

Fabrika sahiplerine boş miri arazinin parasız verilmesi, ilk kez, 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ile, genel kapsamlı bir sanayi teşvik tedbiri olarak kabul edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayii alanında verilen ruhsat ve imtiyazlarda böyle bir genel teşvik tedbirinin tam olarak uygulandığı söylenemez. Gerçekten, bu dönemle ilgili olarak incelediğim yirmi sekiz imtiyaz sözleşmesinden yalnız ikisinde, fabrikanın kurulacağı arazinin bu yer miri araziden olduğu takdirde, imtiyaz sahibine parasız olarak verileceği öngörülmüştür. (12) Diğer imtiyaz sözleşmelerinde bu konuda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

b. Vakıf Arazinin Verilmesi Halinde Yapılacak İşlem

Muvakkat Kanununun 7 nci maddesinin ikinci fıkrasına göre, fabrika inşa edilecek arazi arazi-i mevkufeden ise, mukataa-i zemin takdir işlemleri hemen başlayacaktır. Bu işlemlerin tamamlanması fabrika ve müstemilâtının inşasını ertelemeyecektir. Mukataa-i zemin takdir edildikten sonra da hukuk-ı vakfiyye tamamen istifa olunacaktır.

Bu hüküm Muvakkat Kanunla yeni getirilmiştir. Bundan önceki 1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da bu konuda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

2. Çeşitli Vergi ve Harclardan Bağışıklık

Muvakkat Kanununun 7 nci maddesinin üçüncü fıkrasına göre, fabrika ile fabrikanın işlemesi için gerekli arazi ve binalar aşağıdaki vergi ve harclardan bağışıktır:

- (i) Emlak (arazi ve musakkafat) vergisi;
- (ii) Temettu vergisi;
- (iii) Binaların bulunduğu yerlere ait bedel-i öşr;
- (iv) Hükümet, vilayetler, müstakil mutasarrıflıklar ve belediyeler tarafından konulan ek resimler;
- (v) İdare-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatının 80 inci maddesinin 8 inci fıkrasında yazılı «mebaliğ-i muayyene-i seneviyye»;
- (vi) Ruhsatname harcları;
- (vii) Belediye inşaat resmi.

1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da «fabrikanın arazi ve ebniyyesinin

bilcümle vergi ve rüsum-ı emiriyyeden» bağışık olacağı kabul edilmiştir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayii alanında verilen ruhsat ve imtiyazlarda ise, bu tür bir genel vergi bağışıklığı tanınmamıştır. Ancak, 16 Eylül 1877 (4 Eylül 1293) tarihli Tezkire-i samiyede debagat mamullerinin iç ve dış gümrüklerle birlikte damga resminden de bağışık olacağı öngörülmüştür. (13)

3. Gümrük Resminden Bağışıklık

a. Makinelerle Diğer Araç ve Gereçler için Gümrük Bağışıklığı

Muvakkat Kanununun 7 nci maddesinin 4 üncü fıkrasına göre, fabrikaların ilk kuruluşlarında veya genişletilmeleri sırasında gerekli olup yabancı ülkelere getirtilecek «ateş ve akis tuğlalar, demir, petrol, makine, alat ve edevat», söz konusu malzeme Osmanlı ülkesinde yeter miktarda imal olununcaya kadar, ithalat gümrük resminden bağışık olacaktır.

1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da benzer bir hüküm bulunmaktadır. 1909 tarihli Tasarıda yer alan hükmün daha geniş kapsamlı olduğu söylenebilir. Gerçekten, 1909 tarihli Tasarının 5 nci maddesine göre, «fabrikanın tesis ve tamir ve tevsi için memalik-i ecnebiyyeden celbolunacak levazım-ı inşaiyye ile makine ve alat ve edevat ve müteferriatı gümrük resminden muaf olacaktır.» İnşaat malzemesinin gümrük resminden bağışık olacağını öngören ibare 1910 tarihli tasarıya alınmamıştır.

Aslında, Osmanlı ülkesinde kurulacak fabrikalar için gerekli makinelerin, bir başka deyimle, inorganik enerjiye dayanan - «buhar ve sair vesait ile tahrik olunur» - makinelerin gümrük resminden bağışık olarak ithali, Osmanlı Hükümetinin 1860 lardan beri izlediği sanayii teşvik politikasının esasını teşkil eder. Bu esas 1860 larda kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu tarafından önerilmiş ve 1873 yılında da Hükümetçe resmen ilan edilmiştir. (14) Muvakkat Kanunun 7 nci maddesinin 4 üncü fıkrasında yer alan hüküm bu politikanın devamından başka bir şey değildir.

b. Hammaddeler için Gümrük Resminden Bağışıklık

Muvakkat Kanunun 7 nci maddesinin 15 nci fıkrasında, «fabrikalar mamulâtı için muktazi olup müstahsalatı dahiliyyenin yetiştiremediği mevadd-ı ibtidaiyyenin ithalat gümrük resminden» bağışık olacağı öngörülmüştür.

13. *Düstur*, 1, 4, 428—429.

14. Bk. Ökçün, *op. cit.*, s. 149—150. Bu konuda ayrıca bk, Fabrikaların Alat ve Edevatı ile Alat-ı Ziraiyyenin ve Kimyevi Gübrelerin Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkında Kanun, 22 Mayıs 1327 (3 Haziran 1911), *Düstur*, II, 3, 434. Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 22 nci madde ile, bu Kanunun tarımsal araçlar ve kimyasal gübrelere ilişkin bağışıklık dışındaki hükümlerini yürürlükten kaldırmıştır.

müştür. Kötü kullanımı önlemek amacıyla, söz konusu bağışıklıktan yararlanacak hammaddelerin listesi Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Maliye Nezareti tarafından ortaklaşa düzenlenecektir. Bu liste en az üç ve en çok da beş yıl için yürürlükte kalacaktır. Bu süre geçtikten sonra listenin adı geçen Nezaretlerce yenilenmesi mümkündür.

Fabrikaların mamulleri için gerekli olup Osmanlı ülkesinde bulunmayan hammaddelerin ithalat gümrük resminden bağışık olacağı 1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da kabul edilmişti. 1909 tarihli Tasarı söz konusu hammaddelerin ülke içinde bulunup bulunmadığına Ticaret ve Nafia Nezaretinin karar vereceğini öngörüyordu. Bu hüküm 1910 tarihli Tasarıya alınmamıştır. Buna karşılık, 1910. tarihli Tasarı fabrikalarda kullanılacak hammaddelerin toplam değerinin imal olunacak eşyanın değerinin % 50 sinden çok olmayacağını öngörmüştü. 1910 tarihli Tasarıda, ayrıca, «imal olunacak eşya için memalik-i ecnebiyyeden celb edilip kısmen imal olunan eşya dahi mevadd-ı ibtidaiyyeden addolunacaktır» hükmü bulunmakta idi. Her iki hüküm de Muvakkat Kanuna alınmamıştır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayii alanında verilen ruhsat ve imtiyazlarda, bir kaç istisna dışında, dışarıdan getirtilecek hammaddelerle ilgili olarak gümrük bağışıklığının tanınmadığı görülmektedir. (15) Teşvik-i Sanayii Kanun-ı Muvakkatı bu uygulamayı değiştirmiş ve hammaddelere ilişkin ithalat gümrüğü bağışıklığını, Osmanlı ülkesinde yetişmeyen hammaddeleri kapsayacak biçimde, genelleştirmiştir.

4. *Sinai Kuruluşu Genel Yol, Liman, Nebir ve Demiryoluna Bağlayan Ara Yollara İlişkin Kolaylık ve Bağışıklıklar*

Muvakkat Kanununun 13 üncü maddesine göre, sinai kuruluşları genel yol, liman ve demiryoluna bağlayan ara yollarla ilgili olarak, bu yolların yapımı ve ulaşım araçları için gerekli demir malzeme ile araç ve gerecin yabancı ülkelere ithalinde, gümrük resmi alınmaz. Usulü uyarınca izin alınarak yapılacak ara yollar, eğer boş miri araziden geçiyorsa, söz konusu arazi fabrika sahibine parasız olarak verilir. Arazi sahipli ise, fabrika sahibi arazi sahibi ile anlaşarak yol için gerekli araziyi satın alabilir. Arazi sahibi ile anlaşma olmadığı takdirde, bu konuda İstimlak-i Emlak Kanunu hükümleri uygulanır.

5. *Muharrik Gücün Taşınmasına İlişkin Kolaylık ve Bağışıklıklar*

Muvakkat Kanununun 14 üncü maddesine göre, fabrika için gerekli muharrik gücün getirilmesi amacıyla, fabrika sahibi boş miri araziye ve genel yolların kenarlarına fenni ve nizami şartlara uygun olarak direk

diktirebilir ve bunları tamir ettirebilir. Fabrika sahibi, bu nedenle, herhangi bir resim ya da ücret ödemekle yükümlü değildir. Ancak, direk dikilen yerlerin kullanım ve korunma biçimi olumsuz yönde etkilenmemelidir. Muvakkat Kanun fabrika sahibinin üçüncü kişilerin çayır ve tarlalarına da direk diktirebileceğini öngörmüştür. Bu yüzden ortaya çıkacak zarar ve ziyan fabrika sahibince karşılanır. Fabrika sahibi ile arazi sahipleri arasında tazminat tutarı üzerinde anlaşma olmadığı takdirde, sorun yargı organınca (Sulh Mahkemesi) karara bağlanır.

6. Faaliyette Bulunma Gereği

Muvakkat Kanununun 9 uncu maddesine göre, teşvik tedbirlerinden yararlanacak fabrikaların, ruhsatname tarihini izleyen dört yıl içinde tamamen kurulmuş ve imalata başlamış olmaları gerekir. Aksi halde, kendilerine verilen arazi geri alınır ve 7 nci madde uyarınca bağışıklıktan yararlandıkları vergi resimler de kendilerine ödettirilir. Öte yandan, teşvik tedbirlerinden yararlanan fabrikalar, işe başladıktan sonra, Ticaret ve Ziraat Nezaretinin kabul edebileceği bir mücbir sebep (16) olmadan iki yıl çalışmadıkları ve boş kaldıkları takdirde, boş kaldıkları günden başlayarak Muvakkat Kanunda öngörülen bağışıklıklardan yararlanamazlar ve kendilerine parasız olarak verilmiş olan arazi de geri alınır. On yıllık süre içinde devamlı olarak iki yıl faaliyetlerini durdurmayan fabrikalara verilmiş olan arazi, on yıldan sonra artık geri alınamaz (Madde 10). Parasız verilmiş olan arazi gerek 9 uncu ve gerek 10 uncu maddeler uyarınca geri alınırken, Muvakkat Kanunda fabrika sahibine şu seçenek tanınmıştır; Fabrika sahibi araziyi aynen geri vermeğe razı olmadığı takdirde, arazinin kendisine verildiği tarihteki değerini ödemek zorundadır.

B. «Büyük Fabrika» Niteliğini Taşımayan Bazı Sanayi Kuruluşlarına Tanınan Teşvik Tedbirleri

1. Genel Olarak

Muvakkat Kanun «büyük fabrika» niteliğini taşımayan sanayi kuruluşlarının ancak sınırlı bir biçimde sanayii teşvik tedbirlerinden yararlanabileceklerini öngörmüştür. Kanununun 11 inci maddesine göre, birinci maddede yazılı niteliklere sahip olmayan ve özel nizamnamesi uyarınca kurulmuş ya da kurulacak sınıai kuruluşlar ancak Kanununun 7 nci maddesinin 4 üncü fıkrası ile 13 üncü maddede yazılı bağışıklıklardan yararlanabilirler. 7 nci maddenin 4 üncü fıkrası, fabrikaların ilk kuruluşlarında veya genişletilmeleri sırasında gerekli olup yabancı ülkelerden getirecekleri araç ve gereçlerin ithalat gümrüğünden bağışık olacaklarını öngörmektedir. (17) Kanununun 13 üncü maddesinde ise, sınıai kuruluşu genel yol, liman nehir ve de

16. Mücbir sebebin Ticaret ve Ziraat Nezaretince kabul edilmemesi halinde, fabrika sahibi Şuray-ı Devlete başvurabilir (Madde 10).

17. Bk. yukarıda s. 32.

mir yoluna bağlayan ara yollara ilişkin kolaylık ve bağışıklıklar düzenlemektedir. (18) «Büyük fabrika» niteliğini taşımayan sınaî kuruluşlar bu ikbağışıklıktan yararlanabilmektedirler.

2. *Temettû Vergisinden Bağışıklık*

Muvakkat Kanununun 12 nci maddesi, «münhasıran el ile halı ve mensucat ve dantela nesc ve imali ile» uğraşan «işçi»lerin temettû vergisinden bağışık olacaklarını öngörmüştür.

3. *Halı Tezgahlarına Tanınan Bağışıklık*

Muvakkat Kanununun 7 nci maddesinin 5 inci fıkrasında, halı tezgahlarının, teşvik tedbirlerinden yararlanan «büyük fabrikalar» gibi, ülke içinde yetiştirilmeyen hammaddeleri gümrük resminden bağışık olarak ithal edebilecekleri öngörülmüştür.

C. *Diğer Bağışıklık ve Kolaylıklar*

1. *İhracat Gümrüğünden Bağışıklık*

Muvakkat Kanununun 16 ncı maddesi, Kanununun yayın ve ilan tarihinden itibaren Osmanlı ülkesinde bulunan tüm fabrikalarla tezgahların yabancı ülkelere ihracat olunacak mamulleri için ihracat gümrük resminin alınmayacağını öngörmüştür. Bu hüküm XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı hükümetinin bazı sanayi mamulleri için tanımış olduğu ihracat gümrüğü bağışıklığının tüm sanayi dallarını kapsayacak bir biçimde genelleştirilmesinden başka bir şey değildir. Gerçekten, Osmanlı Hükümeti 1876 yılında iplik fabrikalarının mamulleri için % 1 olan ihracat resminin alınmayacağını görmüştü. (19) 1877 yılında aynı bağışıklık debagat mamullerine de tanındı. (20) Öte yandan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayii alanında verilmiş olan ruhsat ve imtiyazların hemen hepsinde elde edilen mamullerin ihracı halinde, gümrük resmi alınmayacağı belirtilmiştir. (21) 1913 tarihli Muvakkat Kanun bu politikayı tüm sanayi mamullerini kapsayacak biçimde genelleştirmektedir.

2. *Hükümet Alımlarında Yerli Sanayi Mamullerine Öncelik Verme*

Muvakkat Kanununun 15 inci maddesine göre, Hükümet kendi ihtiyaçları için «mümkün olduğu ölçüde mamulat-ı dahiliyyeyi tercih edecektir.» Hükümet alımlarında eksiltme zamanı ve şartları, hemen ihtiyaç duyulmayan mamullerle ilgili olarak, ülke içinde bulunan kuruluşların imalat güçleri ve üretim araçları göz önünde bulundurularak saptanır. Bir mamule hemen ihtiyaç duyulmadığı kararı merkezde nazırlar ve vilayetlerde de va-

18. Bk. yukarıda s. 33.

19. *Düstur*, I, 4, 427—428.

20. *Ibid.*, s. 428—429.

21. *Ökçün*, *op. cit.*, s. 153—157.

liler ve kolordu kumandanları tarafından verilir.

Hükümet alımlarında yerli sanayi mamullerine öncelik verileceği hükmü 1909 ve 1910 tarihli Tasarılar da yer alıyordu. Bu tasarılar, yerli sanayi mamullerinin yabancı mamullerden belli bir oranda (1909 Tasarısında % 10 ve 1910 Tasarısında % 15) pahalı olması halinde dahi, yerli sanayi mamullerine öncelik verileceğini öngörmekte idiler. 1909 tarihli Tasarının 8 inci maddesi şöyle idi:

«Fabrikalar mamulerinin fiyatı aynı mamulat-ı ecnebiyyeden % 15 nisbetinde fazla olsa dahi, Hükümet ihtiyacı için mamulat-ı dahiliyeyi ecnebi mamûlatına tercih edecektir.»

Bu madde ile ilgili olarak hazırlanan gerekçede ileri sürülen görüş şudur:

«Mamulat-ı dahiliyyenin himayesi muktazi olduğundan mamulat-ı dahiliyye fiyatının velev ki, bir miktar fazla bile olsa Hükümetin kendi ihtiyacatı için mamulat-ı dahiliyeyi ecnebi mamulatına tercihi muvakkıf-ı maslahat olacağından miktar-ı mezkurun % 15 tayini tensib edilerek ol vechile bir madde tertip edilmiştir. Gerçi mamulat-ı dahiliyyenin velev ki, himayesi suretiyle olsun bu babda Hazine-i Maliyyece fazla akçe verilmiş olacağı yek nazarda mülahaza olunur ise de sanayi-i dahiliyyenin terakkisi varidat-ı devletin tezayüdünü mucip olacağından Hazine'nin fazla sarfiyatı varidat-ı devletin tezayüdü ile kat kat telafi edilmiş olacağı bedihidir.»

Muvakkat Kanun yerli ve yabancı sanayi mamulleri arasında fiyat farkı sorununa değinmeden, Hükümet alımlarında yerli sanayi mamullerine öncelik verileceğini öngörmüş bulunmaktadır.

D. Teşvik Tedbirlerinden Yararlanma Süresi

Muvakkat Kanunda öngörülen teşvik tedbirlerinden yararlanma süresi Kanunun yürürlüğe girişini izleyen onbeş mali yıl olarak sınırlandırılmıştır (Madde 8).

1909 tarihli Tasarıda da teşvik tedbirlerinden yararlanma süresi Kanunun yürürlüğe girişini izleyen onbeş yıl olarak saptanmıştı. 1910 tarihli Tasarı onbeş yıllık sürenin başlangıç tarihini, Kanunun yürürlüğe giriş tarihi olarak değil de, bağışıklık ve izin verildiği tarih olarak değiştirmiştir. Bu değişikliği yapanlara göre, 1909 tarihli Tasarıdaki hüküm Kanunun yürürlük süresini on beş yıl olarak sınırlamaktadır. Böyle bir hüküm «sanayinin tamamile terakkisine» hizmet edemez. Bu nedenle, sürenin her fabrikaya ilişkin olarak bağışıklık ve izin verildiği tarihten itibaren başlaması uygun olur. (23) Muvakkat Kanun daha haklı olan bu görüşü be-

22. Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lâyihası, s. 13.

23. Loc. cit.

nimsememiş ve sürenin Kanunun yürürlüğe girdiği tarihi izleyen onbeş mali yıl olacağını öngörmüştür. Muvakkat Kanunda, ayrıca, fabrikanın kuruluşu için kesin ruhsat verilmesi halinde, izin ve bağışıklıkların dilekçenin verildiği tarihten itibaren başlayacağı da belirtilmiştir.

III. TEŞVİK-İ SANAYİ KANUN-I MUVAKKATININ UYGULANMASI

1917 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanan 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistik'inde Teşvik-i Sanayi Kanunı Muvakkatından yararlanan kuruluşlar hakkında bilgi verilmektedir. (24) Buna göre, 1917 yılında, Osmanlı ülkesinde 117 sanayi kuruluşu Muvakkat Kanundan yararlanmaktadır. Bunların 63 ü İstanbul'da ve 15 i de İzmir'dedir. (25) Bu arada, konserve, içki, ayakkabı, sigara kâğıdı ve hazır elbise gibi bir çok sanayi dalında Muvakkat Kanunun birinci maddesinde öngörülen şartlar bulunmadığı için, bu dallarda çalışan «sanayi» kuruluşlarının Muvakkat Kanundan yararlanmadıkları görülmektedir. (26) Sanayi İstatistiki'nde Teşvik-i Sanayi Kanunı Muvakkatının uygulanması ile ilgili olarak verilen genel bilgi şöyledir:

«Sanayi şubelerinin tümünde görüleceği üzere, Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanmayan müesseselerin sayısı İstanbul'a olan uzaklık ile aynı oranda çoğalıyor. Bir çok müessese sahibi görüldü ki, sözü edilen Kanundan habersiz bulunuyor. Hatta Kanunun müsaadelerinden yararlananların bir kısmı bile bu yolda bilgileri olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü bunlar Hükümetle olan resmi işlemleri bir dava vekiline bırakmışlar, kendileri münhasıran fabrikalarının işleri ile uğraşmaktadırlar. Aslında, sözü edilen Kanunun sanayi müesseseleri hakkında uygulanması da böyle işini bilen dava vekilleri ve komisyoncular aracılığıyla oluyor. Sanayi müesseselerinin Kanundan yararlanmaları için işlemler son derecede basit olduğu halde, bu yolda yine bir çok güçlük ortaya çıkmaktadır.» (27)

IV. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1. Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının temel amacı Osmanlı ülkesinde Avrupa sanayileri ile rekabet edebilen büyük ölçekli sanayi kuruluşlarını gerçekleştirebilmektir. Bu amaca yönelik teşvik tedbirleri oluşturulurken, Kapitülasyonlar ve XIX. yüzyıl Ticaret Sözleşmeleri ile kurulmuş olan serbest dış ticaret düzeni içinde, Osmanlı ülkesinin Avrupa sanayilerinin pazarı olduğu gerçeği *bir veri* olarak alınmıştır. Bu nedenle, başlangıç-

24. Osmanlı Sanayii - 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, (Yayına Hazırlayan A. G. Ökçün), ikinci basılış, Ankara, SBFY, s. 3—4.

25. Ibid., s. 4

26. Ibid., s. 7

27. Ibid., s. 4.

a, yerli sanayii korumak amacıyla ithal yasakları koymak, yüksek oranda thalat gümrüklerine başvurmak, sanayie ucuz hammadde sağlamak üzere hammadde ihracını yasaklamak gibi koruma tedbirlerine gidilememiştir. Bu tür koruma politikasının, daha sonra, Birinci Dünya Savaşı içinde, Kapitülasyonların kaldırılması, (28) ithalat gümrüğü oranının yükseltilmesi, (29) spesifik gümrük tarifesinin kabulü (30) ve ihracat heyetinin kurulması (31) gibi bazı önemli tedbirlerle tamamlandığı söylenebilir.

2. İkinci Meşrutiyeti izleyen yıllarda, Osmanlı Hükümeti, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ile, o tarihe kadar imalat sanayii alanında dağınık bir biçimde izlenmekte olan teşvik politikasına belirli bir düzenleme getirmiş ve teşvik tedbirlerini genelleştirmiştir. Bu tedbirlerden bazıları (örneğin, nakinelerle araç ve gereçler için ithalat gümrüğü bağışıklığı veya sınai mamuller için ihracat gümrüğü bağışıklığı gibi) İkinci Meşrutiyet'ten önce de uygulanmış olan tedbirlerdir. Buna karşılık, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayii alanında verilen ruhsat ve imtiyazlardan ancak bir kaçında yer alan bazı bağışıklıklar (örneğin, fabrikalar için parasız arazi verilmesi veya hammaddeler için gümrük resminden bağışıklık gibi) Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ile, tüm sanayi dallarını kapsayacak bir biçimde genelleştirilmiştir. Bu arada, sanayi kuruluşlarına bazı yeni kolaylık ve bağışıklıklar da tanınmıştır. Bu açıdan, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı sanayileşme politikamızın oluşmasında oldukça önemli bir aşama olarak belirmektedir. Cumhuriyet döneminde kabul edilen 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu (32), 1913 tarihli Muvakkat Kanununun ondört yıllık uygulanmasında edinilen deneyler göz önünde bulundurularak kaleme alınmıştır.

TEŞVİK-İ SANAYİ KANUN-I MUVAKKATI

1 Kânun-ı Evvel 1329

Birinci Fasıl — Ahkâm-ı Umumiyye

Madde 1 — Nizamname-i mahsusuna tevfikân teessüs etmiş veyahut atıyyen teessüs edecek olan ve mevadd-ı ibtidaiyye-i tabiiyyeyi yahut nim mamûl mevaddın heyet-i asliyyesini şekl-i ahara tebdil eyleyen fabrikalar lâakal beş beygirlik bir kuvve-i muharrike ile işlemek ve ma müş-

28. *Düstur*, II, 6, 1273.

29. *Ibid.*, s. 1276. Ayrıca bk. *Düstur*, II, 10, 4—6.

30. *Düstur*, II, 8, 778. Ayrıca bk. *Düstur*, II, 10, 459.

31. *Düstur*, II, 8, 1285 ve 1305.

32. *Düstur*, III, 8, 655.

* *Düstur*, 11. 6. 108-114, T.V. (12 Kânun-ı evvel 1329), No 1678.

temilât ebniyesi ile alât ve edevatı keزالik lâakal bin lira kıymetinde olarak bir sene zarfında yedi yüz elli yevmiye miktarında amele istihdam eylemek şartıyla işbu Kanunun ikinci faslında muharrer muafiyat ve müsaadattan istifade edeceklerdir.

Madde 2 — İşbu Kanunun ahkâmından müstefit olabilmek için fabrika ashabının muamelât-ı atıyyeyi ifa etmeleri mecburidir:

1. Fabrika binasının plânları ile evrak-ı keşfiyyesi,
2. Alât ve edevatın nevi ve cins ve sıklık ve kıymetlerini cami cedveli,
3. Mamûlâtının ve istihdam edeceği amelenin miktar-ı asgarisi hakkında izahatı havi rapor bir kıt'a istidanameyi rabten ikişer nüsha olarak tanzim ve vilayet veya müstakil mutasarrıflığa takdim edilecek ve nihayet bir hafta zarfında bir nüshası meclis-i idare-i vilayet veya livaya tevdi ve diğer nüshaları yine o müddet zarfında Ziraat ve Ticaret Nezaretine irsal olunacaktır.

Madde 3 — Madde-i sabıkada beyan olunan istida hakkında vilayet veya müstakil liva meclis-i idarelerince iki mah müddet zarfında kabul veya reddi mutazammın müstediye bir cevab-ı kat'i ita olunacaktır. Şayed cevab-ı vaki reddi havi olur ise yahut müddet-i mezkure hitam bulup da hiç bir cevap verilmezse müstedinin Ticaret ve Ziraat Nezaretine müracaata hakkı olacaktır. Ticaret ve Ziraat Nezareti dahi tarih-i müracaattan itibaren bir mah müddet zarfında müstediye kabul veya reddi mutazammın bir cevap ita edecektir. Reddi mutazammın cevap verilir ve bu müddet zarfında hiç bir cevap verilmezse müstedinin Şuray-ı Devlet'e müracaata hakkı olacaktır. Şuray-ı Devlet dahi iki ay zarfında kabul veya reddi havi bir cevap itasına mecburdur.

Madde 4 — Fabrikanın ikmalinde şerait-i mukarrerinin tamamen ifa edildiği Hükümetce malûm olmak üzere müteşebbis tarafından makam-ı vilayet veya müstakil mutasarrıflığa bir beyanname verilecektir.

Madde 5 — Müessesat-ı sınaïyye memurin ve müstahdemin ve amelesinin memleket dahilinde bulunmayan erbab-ı ihtisastan maadası tebaa-i Osmaniyyeden olacaktır.

Madde 6 — Tasarruf-ı Emlâk hakkındaki 1284 tarihli Kanunu kabul eden düvel-i ecnebiyye tebaasından münferiden veya biliştirak müessesat-ı sınaïyye tesis veya küşad etmek isteyenler kavanin ve nizamat-ı haliyye ve müstakbele-i Devlet-i Aliyyeye tevfiik-i hareket etmek ve işbu kanun mucibince muaf olan tekâlif ve rüsumdan maada tekâlif-i emiriyye ve belediyyeye tabi olmak şartıyla işbu kanunun bahsettiği muafiyat ve imtiyazatı aynı derecede haizdirler.

[14 Muharrem 1332 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun 6 ncı Maddesini Muaddil Kanun-ı Muvakkat * 14 Mart 1931].

Madde 1 — Teşvik-i Sanayi Kanununun 6 ncı maddesi makamına madde-i atıyye kaim olmuştur.

«İşbu kanun ile bahş edilen müsaadat ve muafiyat münhasıran tebaa-i Osmanıyyeye ve Osmanlı anonim şirketlere mahsustur. Evvelce ecnebilere verilmiş olan muafiyet ve ruhsatnameleri ile bahş edilen hukuk mahfuz ve şahıslarına mahsus olup müsaadatin tebaa-i Osmanıyyeye ve Osmanlı anonim şirketlerine devri halinde bahş olunan muafiyet sakıt olmaz ise de, müsaadatin kısmen veya tamamen tebaa-i ecnebiyyeden bir şahsa veya ecnebi bir şirkete ferağ veya intikali halinde hukuk-ı muafiyet sakıt olur.»

İkinci Fasıll — Müsaadat - Muafiyat

Madde 7 — Birinci maddede muharrer fabrikaların nail olacakları müsaadat ve muafiyat bervech-i atidir.

1. Fabrika ve müstemilatının tesis ve tevii için arazi-i emiriyye-i halıyyeden nihayet beş dönüme kadar mazhur-ı kanuni olmadığı halde taraf-ı Devletten meccanen terk ile tasarruf senedi ita edilecektir.

2. Fabrika inşa edilecek arazi, arazi-i mevkufeden ise mukataa-i zemin takdir muamelatı hemen başlayacak ve fakat bu muamele- nin ikmal ve itmamı fabrika ve müstemilatının tesis ve inşasını tehir edemeyecektir. Ancak mukataa-i zeminin takdirinden itibaren hukuk-u vakfiyye tamamen istifaya olunacaktır.

3. Fabrika ile fabrikantın işlemesine muktazi arazi ve ebniye emlâk (arazi ve musakkafat) ve temettu vergileriyle ebniyenin mebni bulunduğu mahalle ait bedel-i öşrden ve bu vergilere zamimeten gerek hükümetçe ve gerek vilayet ve mustakil mutasarrıflık ve belediyelerce mevzu rusum-ı munzamadan ve İdare-i Vilayât Kanun-ı Muvakkatının 80 inci maddesinin 8 nci fıkrasında muharrer mebalığ-i muayyene-i seneviyye ile ruhsatname harclarından ve Belediye inşaat resminden muafıtır.

4. Fabrikaların tesisat-ı ibtidaiyye ve tevsiyyelerine muktazi olup memalik-i ecnebiyyeden celp edilecek ateş ve âkis tuğlalar, demir, petrol, makine, âlet ve edevat memalik-i Osmaniyede eşyay-ı mezkurenin miktar-ı kâfiyede imal olunacağı zamana kadar ithalat gümrük resminden muaf olacaktır.

5. Fabrikalar mamûlatı için muktazi olup müstahsalat-ı dahiliyye

* Düstur, II, 7, 535

yenin yetistiremediği mevadd-ı ibtidaiyye inşaat gümruk resminden muaf tutulacaktır. Şu kadar ki muaf olacak mevad-ı ibtidaiyyenin cedveli Ticaret ve Ziraat Nezaretiyle Maliye Nezareti tarafından müştereken tanzim ve Şuray-ı Devlet kararile Meclis-i Vükelâ canibinden tasdik olunacak ve hükmü asgari üç ve azami beş sene cari olacaktır. Halı tezgâhları da bu muafiyetten müstefid olacaktır.

Madde 8 — Balâda gösterilen müsaadat ve muafiyat işbu Kanunun mevki-i icraya vaz'ından itibaren on beş sene.i maliye cari olacaktır. Ruhsatname suret-i kat'iyede verildiği halde işbu müsaadat ve muafiyat 2 nci maddede zikrolunan istidanın tarih-i takdiminden itibaren tutulacaktır.

Madde 9 — Ruhsatname tarihinden itibaren nihayet dört seneye kadar fabrikalar kâmilen tesis ve imalâta bed edilmediği halde verilen arazi madde-i atıyye vechile istirdad edilecek ve 7 nci madde mucibince mazhar olduğu muafiyat mefsub olarak müddet-i mezkure zarfında vermediği rüsum ve tekâlif tamamen istifa olunacaktır.

Madde 10 — Müsaadat ve muafiyattan istifade eden fabrikalar işe başladıktan sonra Ticaret ve Ziraat Nezaretinin kabulüyle taayyün eden esbab-ı mucbire olmaksızın iki sene mütevaliyen muattal kalırlar ise muattal kaldıkları günden itibaren muafiyet hükmünden sakıt olacağı gibi meccanen verilmiş olan arazi dahi istirdad olunur. Şu kadar ki mezkûr arazinin aynen reddine fabrika sahibi razı olmadığı halde hin-i itasında haiz bulunduğu kıymeti itaya mecbur olurlar. Esbab-ı mucbirenin Nezarete adem-i kabulü halinde ashabı Şuray-ı Devlete itiraz edebilir. On sene zarfında alettevali iki sene tatil-i iştigalat etmeyen fabrikalara verilmiş olan arazi on sene sonra artık ne aynen ve ne de bedelen istirdad olunmaz.

Madde 11 — Birinci maddede muharrer evsafı haiz olmayarak nizamname-i mahsusuna tevfikân tevesüs etmiş veya atıyyen teessüs edecek müessesat-ı sınaıyye yalnız yedinci maddenin 4 üncü fıkrası ile 13 üncü maddede muharrer muafiyattan müstefid olacaklardır.

Madde 12 — Münhasıran el ile halı ve mensucat ve dantelâ nesç ve imalile iştigal eyleyen işçiler temettu vergisinden muaf tutulacaktır.

Madde 13 — Müessesesat-ı sınaıyyenin gerek mevadd-ı ibtidaiyyesinin ve gerek mamûlâtının civar tarik-i amme veya liman ve nehir veyahut demir yol mevkufuna nakli zımında alel usul müsaade istihsali ile inşa edecekleri tarik ve demiryol ve kanal ve havai tel ve teferruatı gibi hertürlü vesait-i nakliyyeye muktazi bilumum levazım-ı hadidiyye ve alât ve edevatın memalik-i ecnebiyeden celbi hakkında gümruk resmi istifa olunmayacağı gibi vesait-i nakliyye-i mezkûre için muk

tazi arazi-i haliyye-i emiriyye dahi meccanen verilecek ve bu arazi kısmen veya kâmilen sahipli ise o kısmın ashabını ırza ile müessis tarafından mübayaa edilecektir. Şayed beyinlerinde muvafakat hasıl olmaz ise bu badba İstimlâk-i Emlâk Kanunu tatbik olunacaktır.

Madde 14 — Kuvay-ı muharrikenin buna dair nizamat-ı mahsusaya tev fikan evvelce ruhsat istihsal edilmek şartıyla fabrika sahipleri tarafından nakli için arazi-i haliyye emiriyye ve tarik-i umumiyye kenarlarına şerait-i fenniye ve nizama tev fikan direk rekzi ve ledelicab tamiri caizdir. Bundan dolayı fabrika sahipleri bir güna resim ve ücret itası ile mükellef olmayıp şukadar ki, direklerin rekz olunacakları mahallerin suret-i istimal ve muhafazasına nakise getirilmeyecektir. Kezalik şahs-ı ahârın çayır ve tarlalarına dahi direk rekz ve tamiri caiz olup ancak ashab-ı araziye bu yüzden terettüp edecek zarar ve ziyanın fabrika sahipleri tarafından tesviyesi muktazidir. Tazminat miktarı hakkında fabrika ve arazi ashabı uyuşamadıkları halde mehakime müracaat olunacak ve sulh hakimleri kanunundaki usul-i muhakemeye tev fikan fasl-ı deavi edilecektir.

Madde 15 — Hükümet kendi ihtiyacatı için mümkün olduğu derecede ma mûlat-ı dahiliyyeyi tercih edecektir. Evkat ve şerait-i münakasa müs tacel olmayan mevad hakkında dahil-i memlekette bulunan müessesatın kuvve-i imaliyye ve vesait-i istihsaliyyesi nazar-ı dikkate alınarak tayin ve tertip edilecektir. Müstaceliyet kararı merkezde nazırlar ve vilayatta valiler veya kolordu kumandanları canibinden verilir.

Madde 16 — İşbu kanunun neşr ve ilan tarihinden itibaren memalik-i Osmaniyye dahilindeki umum fabrikalarla destgâhların memalik-i ecnebiyye ihraç olunacak mamulâtı için ihracat gümrük resmi alınmayacaktır.

Üçüncü Fasil — Ahâk-ı Cezaiyye

Madde 17 — İşbu Kanunun ahkâmından istifade eden fabrika müessisleri Ticaret ve Ziraat Nezaretince tanzim olunacak numüneye tev fikan her sene ibtidasında sene-i sabıka zarfında sarf ettikleri ham ve nim mamul mevadd-ı ibtidaiyye ile imal eyledikleri eşyanın ve suret-i daimede istihdam ettikleri eşhas-ı mütehasşisa ile amelenin miktarını havi bir cedvel tanzimi ile Nezarete gönderilmek üzere vilayete veya müstakil mutasarrıflığa ita ve irsal edeceklerdir. Mazeret-i meşruaya müstenid olmaksızın sene-i maliyyenin ilk üç ayında işbu cedveli vermeyen müessese ashabından fabrikanın ehemmiyetine göre beş adet yüzlük Osmanlı altınından 25 altına kadar ceza-i nakdi alınır. İşbu müddetin hitamından sonra

Hükûmetçe sahib-i müesseseye tahriren vaki olacak ihtar tarihinden itibaren yine üç ay zarfında cedveli ita etmeyen ashab-ı müessese işbu Kanunun bahsettiği müsaadat ve muafiyattan mahrum olacaktır.

Madde 18 — Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Maliye Nezareti memurin-i mahsusası mazhar-ı muafiyat olan bilcümle fabrika ve müessesat-ı sınıyyeyi teftiş ile işbu Kanunda münderiç şeriat ve evsafa muvafık olup olmadıklarını ve 4 üncü maddede muharrer beyanname ile madde-i sabıkada muharrer cedvel mündericatının kuyuda mutabık olup olmadığını tetkik etmek hakkını haizdirler. Memurin-i mümaünileyhümanın hüviyetlerini öğrendikleri halde ifay-ı vazife etmelerine mümanaat eden fabrikalar ashabından yirmi beş altından yüz Osmanlı altına kadar ceza-i nakdi ahz olunur.

Madde 19 — Fabrika ashabı ta afından celb ve bila resim imrar edileen mevadd-ı ibtidaiyyenin fabrikada imalâta masruf ve magazalarda mevcut olan mevadd-ı ibtidaiyye mecmundan fazla olduğu tetkikat-ı fenniyye neticesinde tahakuk eylediği takdirde ashab-ı müesseseden işbu fazlanın bedeli cezaen ahz olunur. Tekrar vukuunda ketm olunan mevad kıymetinin iki misli cezaen alınır. Üçüncü defa olarak tekrarı halinde kaçırılan mevad bedelinin iki misli alınmakla beraber işbu kanunun bahş eylediği bilcümle müsaadat ve muafiyat dahi ref olunur.

Madde 20 — Memalik-i ecnebiyyeden celb edilip bilâ resim gümrükten geçirilen mevad doğruca ait olduğu fabrikaya ithal edilecek ve bu fabrikanın tesisinden matlup ve muntazır olan maksada hadim olacak surette sarf ve istihlâk olunacaktır. Memurin-i mahalliye-i maliyyeye malumât ita ve kaffe-i rüsumu ifa olunmadıkça mevadd-ı mezkûre gerek aynen ve gerek muafiyetin kabulünü müstelzim mamulattan gayri bir hale ifrağın fabrika haricine çıkarılmaz ve fabrika haricinde hıfz dahi olunamaz. Aksi hal vukuunda mevadd-ı mezkûre zabt ve müsadere edilir. Tekrar vukuunda işbu mevaddın zabt ve müsaadesiyle beraber bir misil bedeli dahi cezaen ahz olunur. Üçüncü defa olarak tekerrürü halinde eşyanın zabt ve misil bedeli ahz olunacağı gibi işbu Kanunun bahş eylediği bilcümle müsaadat ve muafiyat dahi ref olunur.

Madde 21 — İşbu Kanunun 18 nci ve 19 uncu maddelerine mugayır ahvalden biriyle mahkûm olduktan iki sene zarfında tekrar aynı ahvale cür'et edenler mükerrer addolunur.

Dördüncü Fasil — Mevadd-ı Müteferrika

Madde 22 — İşbu Kanunun tarih-i mer'iyetinden itibaren fabrika alât ve edevat

A. Gündüz Ökçün

ve makinelerinin muafin imrarına dair 6 cumadel ahire 1329 tarihli madde-i kanuniye-i münferidenin alat-ı ziraiyye ve kimyevi gübrelerin gümrük resminden istisnası hakkındaki hükmü baki kalmak üzere ahkâm-ı sairesi mefsuhtur.

e 23 — İmtiyazlı şirketler mukavele ve şartnamelerine tabi olup işbu Kanunda bahşedilen muafiyattan istifade edemezler.

24 — İşbu Kanunun suret-i tatbiki hakkında Ticaret ve Ziraat Nazırı bir nizamname tanzim ederek Şuray-ı Devletçe tetkik olunduktan sonra ba irade-i seniyye mevki-i icraya vaz olunacaktır,

25 — İşbu kanunun icra-i ahkamına Dahiliye ve Maliye ve Ticaret ve Ziraat Nazırları memurdur.